

73. Часовой. – № 167–168. – май 1936 г.
74. Часовой. – № 172. – август 1936 г.
75. Часовой. – № 177. – 1 ноября 1936 г.
76. Часовой. – № 179. – 1 декабря 1936 г.
77. Часовой. – № 182–183. – январь 1937 г.
78. Часовой. – № 185. – 20 февраля 1937 г.
79. Часовой. – № 186. – 5 марта 1937 г.
80. Часовой. – № 187. – 20 марта 1937 г.
81. Часовой. – № 190. – 25 мая 1937 г.
82. Часовой. – № 194. – 5 августа 1937 г.
83. Часовой. – № 196. – 5 сентября 1937 г.
84. Часовой. – № 199. – 5 ноября 1937 г.
85. Часовой. – № 204. – 10 января 1938 г.
86. Часовой. – № 206. – 15 февраля 1938 г.
87. Часовой. – № 227. – 1 января 1939 г.
88. Часовой. – № 228–229. – 1 февраля 1939 г.
89. Часовой. – № 230. – 20 февраля 1939 г.
90. Часовой. – № 231. – 10 марта 1939 г.
91. Часовой. – № 234. – 1 мая 1939 г.
92. Часовой. – № 235. – 15 мая 1939 г.
93. Часовой. – № 238–239. – 5 июля 1939 г.
94. Часовой. – № 240–241. – 1 августа 1940 г.
95. Часовой. – № 253. – 1 декабря 1940 г.
96. Часовой. – № 254. – 25 декабря 1940 г.

Надійшла до редколегії 11.07.2014

УДК 94(4)–054.72 «1914»

А. Г. Венгер

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ЧОРНЕ ТА БІЛЕ: ГРОМАДЯНИН І НАУКОВЕЦЬ **М. БРЕЧКЕВИЧ ПРО ПОЧАТОК** **«ВЕЛИКОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ВІЙНИ»**

Проаналізовано погляди відомого вченого-славіста початку ХХ ст. М. Брежкевича на причини Першої світової війни. У публічній лекції, виходячи з власного досвіду перебування у Німеччині, виклав власне бачення

причин війни, не зовсім наукове, яке спирається на почуття образи і бажання реваншу над германським світом.

Ключові слова: Велика війна, М. Бречкевич, Росія, Німеччина.

Проанализировано взгляды известного слависта начала XX века М. Бречкевича на причины Первой мировой войны. В публичной лекции, исходя из собственного опыта пребывания в Германии, изложил собственное видение причин войны, не совсем научное, которое опирается на чувства обиды и желания реванша над германским миром.

Ключевые слова: Великая война, М. Бречкевич, Россия, Германия.

Analysiert werden die Ansichten des zu Beginn des 20. Jh. bekannten Slawisten, M. Brečkavič, über die Ursachen des Ersten Weltkrieges. Ausgehend von persönlichen Erfahrungen seines Aufenthalts in Deutschland hatte Brečkavič in einer öffentlichen Vorlesung seine persönliche Sicht der Kriegsgründe geschildert, deren Wissenschaftlichkeit wegen der durchschimmernden Kränkung und Revanchebestrebungen gegenüber dem «Deutschtum» eher mit einem Fragezeichen zu versehen ist.

Schlagwörter: Großer Krieg, M. Brečkavič, Russland, Deutschland.

The article is devoted to the analysis of public lecture «The Great War, its historical base and sense» by Professor M. Brechkevich. This lecture was delivered in Kazan' at the beginning of the war and M. Brechkevich tried to show the historical reasons of the events that took place in summer 1914.

The author discovers the main periods in the life of famous Russian historian of early XX century. He comes to the conclusion that life of M. Brechkevich was closely connected with Ukraine in general and Dnipropetrovsk in particular.

Though M. Brechkevich was a specialist in medieval history of Slavs, he had a desire to give some evaluations of contemporary events, but his position was not a position of scientist but a point of view of a person involved into policy.

Russian imperial historian gave the features of German national character and making the conclusions on the base of it he told about special cruelty and geopolitical ambitions of these people. He summarized anti-Slavic and anti-Russian doings of German government and ordinary people according to his life experience during the scientific trip to Germany and blamed this actions.

He makes an assent that to win Germany is the only way for Russia to preserve its own culture and to prolong its progressive but special development in different spheres of life. M. Brechkevich also stresses that relations between Russia and France and between Russia and Great Britain were always friendly, based on the respect of geopolitical interests of both sides.

Doing assents on some facts without telling about another makes M. Brechkevich's lecture not so important as a scientific work but very delightful as a historical source, which gives us a possibility to reconstruct Russian intellectual's vision of the origins of the First World War.

Keywords: Great War, M. Brechkevich, Russian, Germany.

Фігура Митрофана Бречкевича належить до тих багатьох, які стоять у тіні сучасної української історіографії, про них ніби говорять, але сказано не так і багато. На думку Ю. Мицика, «М. Бречкевич належить до малознаних і незаслужено призабутих істориків...» [12, с. 75], подібної точки зору притримується і А. Портнов [16]. Але ця теза має право на життя у межах вітчизняної історіографії. Значний внесок у дослідження та осмислення спадщини М. Бречкевича зробили О. Москаленко [14], Л. Лаптева [9–11]. У полі зору їх уваги опинився період злету творчої кар'єри нашого героя, що припадав на роки перебування у Юр'ївському та Казанському університетах. Український період життя залишився майже поза увагою дослідників. М. Бречкевич був помітною постаттю у вітчизняній історичній науці п.п. ХХ ст., галузь його наукових інтересів припадала на добу середньовіччя, досліджував поморських слов'ян [4–6].

Він був вихідцем із родини священнослужителя із Волині, отримав відповідну освіту (1890 р. закінчив Волинську духовну семінарію) й не забавив іти по стопах батька, присвятив себе педагогіці. Спочатку викладав у зразковій церковнопарафіяльній школі при Волинській семінарії, через рік був спостерігачем в Єлисаветградській духовній семінарії. У 1897 р. до Юр'ївського університету дозволили набирати випускників духовних семінарій, чим і скористався молодий викладач. У тому ж році він став студентом історико-філологічного факультету, цим самим підтримав традицію волинської молоді навчатись у цьому закладі [10, с. 3]. На поч. ХХ ст. громада українців в університеті була однією з найбільших у Російській імперії, там навіть діяли українські товариства та земляцтва [8].

Під час навчання в університеті привертає увагу свого земляка, відомого професора медієвіста (теж славіста) А. М. Ясінського, учнем якого стане у найближчому майбутньому. Ще у студентські роки його наукові розвідки зацікавили наукову спільноту і за роботу «Опыт исследования истории славянского государства в Восточной Померании» отримав золоту медаль сенатора фон Брадке [18]. У 1901 р. М. Бречкевич закінчив університет і був залишений для підготовки до професорського звання на кафедрі всесвітньої історії строком на 2 роки. У 1902 р. було надруковано його статтю про поморського князя Святополка [6], яку високо оцінили на факультеті й вона стала підставою для клопотання про надання йому закордонного відрядження з метою глибшого вивчення джерел. Попри те, що профільне міністерство визнало доцільним це відрядження, скорочення витрат з державної казни 1904–1905 рр. не дозволило реалі-

зувати задум. У 1906 р. він захищає дисертацію «Первые поморские монастыри» [5] того ж року стає приват-доцентом університету і викладає курс історії слов'янських народів. У 1912 р. він захищає іншу дисертацію – «Введение в социальную историю княжества Славииили Западного Поморья» [4].

У 1911 р. М. Бречкевич знову звертається до Міністерства з проханням про відрядження до Німеччини для вивчення нових джерел. Цього разу його прохання знайшло позитивний відгук і він отримав відрядження на 2 роки. Поїхав у Шеттін та Берлін, а згодом – у Париж. У 1913 р. йому запропонували очолити кафедру в Казанському університеті, в якому буде працювати до виїзду в Україну 1923 р. [10, с. 6].

Із 1923 р. доля пов'язала М. Бречкевича з Дніпропетровським інститутом народної освіти, де він викладав історію середніх віків. Дніпропетровський період життя ученого – це час згортання його славистичних студій, і початок переорієнтації у дослідженні на краєзнавчі сюжети. У Дніпропетровську пише декілька статей, які пізніше критиками, зокрема О. Вайнштейном, будуть названі такими, що лише прикриваються марксистсько-ленінською концепцією [7, с. 79–80]. Він бере участь у археологічних розкопках під керівництвом Д. Яворницького [13, с. 150]. У 1931 р. йде на пенсію, переїжджає в Севастополь, де працює екскурсоводом. Із 1938 р. запрошений викладати стародавню історію у Київському педагогічному інституті, 1940 р. був затверджений у званні професора й за сумісництвом читав історію середніх віків у Київському університеті. Під час війни працював у Сталінградському (1941–1942), Бірському (1942–1943) та Молдавському (Бугуруслан, 1943–1944) педагогічних інститутах. Коли ж повернувся до Києва восени 1944 р., очолив кафедру історії середніх віків Київського державного університету (до 1950 р.) [19].

Публічна лекція була прочитана 2-го листопада 1914 р. в м. Казань (день оголошення Росією війни Туреччині). Тема лекції: «Велика європейська війна, її історичні основи та смисл». Текст лекції був надрукований у тому ж році в Казані на 48 сторінках [2]. Вдруге роботу перевидано через рік у Москві [3].

На початку лекції наведений епіграф (слова В. Соловйова), у якому сказано, що мільйонні армії та страх нових воєн доводять, що одного культурного зближення не достатньо й ідея всесвітньої політичної влади має майбутнє.

Текст розділений на три нерівномірні частини, позначені великими літерами: А – «Необычайная важность современной войны

и различные мнения о ней», Б – «Три сферы, в которых возможно искать факторы войны», В – «Противоположение германизму со стороны общечеловеческой культуры и со стороны европейских государств, в частности со стороны России».

Початок війни у 1914 р. був викликом для більшості сучасників. Не реагувати на нього було не можливо. Зрозуміло, що більшість реакцій залишилися недоступними для істориків, оскільки вони не фіксувалися, а просто були особистими переживаннями мільйонів людей. Більш оптимістичною у цьому плані виглядає ситуація, яка склалася з інтелектуалами, адже багато з них свої переживання чи оцінки викладали на папері: у листах, на шпальтах газет та журналів, у публічних виступах та ін. Серед них М. Бречкевичу належить своя ніша. Попри те, що він за напрямом діяльності був медієвістом, все ж взяв на себе відповідальність прочитати лекцію про причини сучасної йому війни.

Ця лекція цікава у першу чергу тим, що дозволяє поглянути на початок війни очима російського інтелектуала, як видно з тексту, патріота держави та російської, у широкому сенсі цього слова, культури. Прочитана М. Бречкевичем лекція – це в першу чергу памфлет патріота, а ніяк не доповідь історика. Текст показує, що у ситуації війни інтелектуали, які здатні критично мислити, теж ділять світ на білий та чорний. Інтерес до його позиції та поглядів полягає в тому, що автор напередодні війни був у Німеччині й, з тексту це добре видно, там окрім підвищення своїх професійних якостей закріпив ряд комплексів меншовартості слов'ян перед німцями. Складається враження, що його лекція – це у тому числі й маленький реванш за ті образи та насмішки, які йому доводилося чути в Німеччині на адресу своєї батьківщини. Одна з тез, яка червоною ниткою пройде його роботою, про те, що німці дорікали слов'янам у їх культурній відсталості, а самі ведуть себе по-варварськи. Для посилення ефекту історик-пропагандист підбере факти з ранньої середньовічної історії та проведе паралель між давніми германцями та знищеним ними Римом. Рятівницею Європи він буде вважати Росію, яку наділить найблагороднішими рисами: боротьбою за правду, гуманністю тощо. У арсеналі автора двоє окуляр, через які він дивиться на проблему: патріотичні та антинімецькі, через що більшість його висновків не наукові, а політичні.

Джерел до своєї лекції він не вказує, окрім цитати за Д. Анучиним «Значение нынешней войны» [1], в якій характеризується образ росіян у німецькому сприйнятті. З тексту стає зрозуміло, що він ко-

ристується, у першу чергу, як науковим своїм досвідом (дослідженнями німецької колонізації слов'янських земель), так і особистими контактами – в Юр'ївському університеті були значні німецькі впливи, до 1882 р. викладання велося німецькою мовою, відрядження до Німеччини.

Текст насичений історичними екскурсами в основному у середньовічну історію, за якою він спеціалізувався у часи студентства та яку згодом викладав. Історичні сюжети підводять до того, що агресивність німців – це явище не сьогодишнє, а навпаки, це – генетичний код із часів варварства і руйнація культурних цінностей у них у крові: спочатку Рим, потім Хрестові походи. Складається враження, що таким чином автор у непрямий спосіб відповідає професорам німецьких університетів, а також всім німцям за їхні насмішки та, як стверджував автор, шовіністичні схильності щодо слов'янства в цілому і росіян зокрема.

Частина А – «Необычайная важность современной войны и различные мнения о ней» – являє собою вступ, у якому автор актуалізує тему лекції. Початок актуалізації він проводить через себе і кожного присутнього, до кого звертається, акцентуючи увагу на тому, що жодна людина неминуче думає про цю війну. Й одразу ж додає, що відчуває незручність, коли піднімається на кафедру читати таку лекцію, адже вважає, що не може сказати слухачам нічого такого, про що б вони не знали [2, с. 1].

Далі говорять про унікальність цієї війни у порівнянні з іншими (Столітньою, Семилітньою і т.д.). На перше місце автор виводить те, що вона відбувається зараз і вони є її учасниками, далі відмічає жорстокість цієї війни, адже використовується незнана до цього зброя, а наостанок відмічає її величезний масштаб [2, с. 2]. Проводить паралель між війнами Наполеона та його геополітичними планами і доходить висновку, що якщо для припинення наполеонівських воєн досить було смерті однієї людини – Наполеона, то тепер воюють не уряди, а народи. У роботі це надзвичайно важлива теза, вона знов і знову буде підніматися у всьому тексті.

Далі він задається питанням, чому війна виникла з культурним суспільством, який у багатьох справах став взірцем для росіян? І підводить до відповіді, яку він шукає не у світових процесах, великій політиці, а робить побутовий зріз, у якому акцентує увагу на русофобських настроях німців. Для підтвердження цього перелічує неприємні ситуації, які сталися з російськими мандрівниками та їх родинами у Німеччині, з усього видно, що він дуже гостро переживає за своїх зем-

ляків. Це друга теза, яка буде проходити через всю роботу, – русофобство, яке автор назве шовінізмом.

Потім М. Бречкевич, не без докору землякам, стверджує, що російське суспільство було у полоні зразкового образу Німеччини й у перші дні війни на тисячу ладів кричали, що «народ німецький не бажає війни» [2, с. 3], і свідки стверджували, що в Берліні маніфестацію за війну з Росією проводять підлітки та хлопчак, а доросле населення проти цього. Причину війни, на його думку, досить довго трактували як таку, що зводиться до бажання однієї особи, голови німецького уряду, який ніби через своє честолюбство втягує у військову авантюру весь німецький народ [2, с. 4]. Далі він наводить цитати Бельгійських та англійських політиків, які стверджували, що воюють не з німецьким народом, а з пруським мілітаризмом.

У висновках до вищесказаного М. Бречкевич говорить, що реальні факти згодом виявилися набагато впертіші, ніж романтичні погляди більшості сучасників. Як стане зрозуміло з тексту далі, себе вже він не відносив до таких романтиків, у ньому вже уживалося два почуття: захоплення зразковістю німецької культури та образа за їх відкрити зверхність до слов'ян, росіян.

Розділ Б – «Три сфери, в которых возможно искать факторы войны» – автор розпочинає з пояснення неможливості зупинитися на дипломатичних, політичних та економічних сюжетах, через відсутність у нього повного комплексу джерел. Головну причину війни він вбачає у «характері та схильностях німецького народу» [2, с. 6], у цьому він подібний до Полібія, який пояснював успіхи Риму характером римського народу. Далі він підводить до думки, що Вільгельм II та його уряд втілює у життя не власні амбіції, а бажання свого народу. В аналізі обставин готовності німецького народу до війни він зупиняє свій погляд на ролі засобів масової інформації, стверджує, що саме газети та журнали, кінематограф першим насадив німецькому населенню дух війни, адже тема мілітаризації червоною ниткою проходила скрізь і все це відбувалося за активної участі та підтримки очільника держави. Потім він говорить про антиросійську кампанію в пресі: «Удобнее всего и нагляднее всего недоброжелательство немецкого общества к России и руському можно было наблюдать за последние годы на немецких газетах и журналах. В известиях, касающихся России и руських был разлит тонкий, даже не всем заметный дух недоброжелательства, насмешки, пренебрежения, иногда даже вражды» [2, с. 7]. Подібну ситуацію змальовує і стосовно російської мови, яка, з його слів, у Німеччині викликає настороженість та недо-

віру. Висуваючи ці тези, автор, перш за все, виходив із власного досвіду, оскільки у переддень війни 1911–1913 рр. був на стажуванні за кордоном. На підтримку цього припущення говорить той факт, що відношенню німців до росіян він протиставляє відношення англійців та французів, у цих країнах він був після відвідання Німеччини [10, с. 8]. Підсумовуючи вищесказане, логічним завершенням наводить сюжет із заможною росіяною, яку безпідставно звинуватили у шпигунстві, а потім навіть не вибачилися, але його найбільше обурило не цей факт, а те, що після того, як стало відомо, що вона не винна, преса продовжувала насміхатися з неї.

Далі автор відкрито ділиться особистим досвідом перебування в академічному середовищі Німеччини. Як стає зрозуміло, воно теж залишило неприємне враження, помножене на особисту образу. М. Бречеквич наголошує, що відмовився слухати лекції із всесвітньої історії через те, що вони були просякнуті націоналізмом і почав відвідувати практичні заняття із середньовічної історії, але і там постійно відпускалися жарти щодо Росії в основному через порівняння прогресивності Німеччини та відсталості першої [2, с. 8].

Після сюжету з шовінізмом у вищій школі автор критикує Німеччину за вторгнення у Бельгію й особливо дорікає німецькій інтелігенції, яка здебільшого підтримала агресивну політику уряду й активно її виправдовувала, оперуючи месіанськими гаслами. Цим прийомом намагається показати зв'язок між ідеями, які підтримуються у суспільстві, та практикуючою політикою.

Після характеристики інтелігенції він починає аналізувати характер німецького народу й доходить висновку, що саме він лежить в основі війни, а також виділяє дві головні риси: грубий шовінізм та грубий практицизм зі схильністю до захоплень [2, с. 13]. Шовінізм підживлювався, на його думкою, наукою. На перше місце він ставить антропологію, яка доводила винятковість німецької раси, потім – національну історію, в якій доводилась винятковість і месіанська роль німців, і наостанок говорить про філософію, що підтримує ідею винятковості й абсолютності німецького духу. Також наводить приклад, як окремі німецькі дослідники, порівнюючи Рафаеля та Дюрера, говорили, що перший не витримує конкуренції з останнім або взагалі дехто стверджував, що Рафаель – німець. Коріння німецької винятковості, на думку М. Бречкевича, криються у тіні століть і для переконливості він наводить пролог із Салічної правди, в якому сказано про богохранимість франків, перелічено їх чесноти і т.д. На цей пролог автор обрушив шквал критики, він вбачав його зайвим, без-

глуздим і основне – безпідставним. Цим самим засуджує не пролог, як такий, а в його образі позицію більшості німців.

Говорячи про рису схильності до захоплень, апелює до власного наукового доробку і зупиняється на німецькій колонізації литовських та слов'янських земель, цим самим проводячи незриму паралель між прецедентами минулого і його сучасністю і використовуючи такі терміни як «захоплення», «хижацьке захоплення» і т.д. Для підтвердження своєї теорії автор зупиняє увагу на війнах, що вела Німеччина останні два століття і дає їм безапеляційний вирок – розбійницькі. Автор гостро критикує історичних героїв німецького народу, які, на його погляд, є антигероями: Альбрехта Ведмеда, Генріха Лева, що в 1147 р. очолили хрестовий похід проти слов'ян; Фрідріха Барбарусу; Отто фон Бісмарка. М. Бречкевич протиставляє їм історичних героїв російського народу, а особливо загальноприйняті в народі епітети: «Красное Солнышко», «Тишайший», «Благословенный», «Царь-Миротворец», «Царь-Освободитель» [2, с. 20] і при цьому красномовно замовчує інші епітети, такі як «Грозный», «Палкин», «Кровавый». Автор докоряє німецьким правителям, звинувачує їх у загарбанні того, що їм не належало і при цьому продовжує красномовно мовчати про експансійну політику Російської держави, ніби такої ніколи і не було.

Після цього історик зупиняється на релігії та знову робить історичний екскурс у добу франків, які, на його переконання, використовували християнізацію для розширення своїх володінь. Лунають звинувачення на адресу німців і у тому, що вони викривили ідею хрестоносного руху – зробили його інструментом для свого збагачення. Ніби ніколи не було ідеї збирання православних земель, не говорячи про її реалізацію у Російській державі. Автор вперто намагається сформувати антигерманський образ у слухача, цілком зрозуміло зводячи при цьому свою лекцію до чорного піару.

Далі знову піднімається тема захоплення німцями Бельгії. Бельгійців порівнює зі спартанцями у Фермопільській ущелині [2, с. 23], М. Бречкевич підсилює образ безчестя німців, наводить уривки висловів німців про бельгійців без авторства: «бельгійці – гієни» і «дикі звірі», «не покаравши бельгійців, ми не виконаємо свій борг перед людством» [2, с. 23]. Коли ж говорить про початок війни, стверджує, що росіяни, які на той момент були в Німеччині, зазнали жаклих утисків, на відміну від німців у Росії [2, с. 24]. І при цьому продовжує мовчати про антинімецькі кампанії, які розпочалися в Росії з початком війни. 28 липня 1914 р. Микола II підписав указ, за яким піддані

ворожих держав призивного віку, що знаходилися на території Росії, оголошувалися військовополоненими, за державою залишалося право висилати за свої межі «ворожих підданих» або ж переселяти їх в інші губернії [15, с. 236]. Автор також мовчить про антинімецькі погроми, що відбулися у Петербурзі та Москві після оголошення війни.

М. Бречкевич не відкидає внесок німців у світову культуру, однак зазначає, що під час націоналістичного підйому справжній німець не звертає жодної уваги на чужу культуру. Для більшої образності своєї тези порівнює німців із мисливцями за журавлями, які у своєму полюванні не звертають увагу на зім'яту траву та метеликів [2, с. 27]. Образ зім'ятої трави та розтоптаних метеликів, скоріше за все, – це паралель із зруйнованими і втраченими назавжди мистецькими творіннями народів, на які напала Німеччина. Особливо дорікає германцям за вандалізм, який засуджує весь світ і виправдовує німецька інтелігенція. Швидше за все мова йде про руйнування Реймського собору, що отримало широкий міжнародний резонанс та засудження у суспільстві і підживлювало антинімецькі настрої. В унісон з М. Бречкевичем поет О. Рославлев (Саша Чорний) пише свій сонет «Разрушение Реймского собора», у якому пророчить устами Господа: «Германии – конец» [17].

Конфлікт між Німеччиною та Росією вбачається автору через її зверхнє ставлення до останньої. Основна вина, яку німці приписують Росії, на думку автора, це – безкультурність. І він починає виправдовуватися, цим самим погоджуючись із цією тезою. Виправдання він знаходить в історичному корінні [2, с. 31], а саме у тому, що Росія була вимушена боронитись (у тому числі прикриваючи собою Європу) від кочових орд, які остаточно присмирила в європейській частині у XVII ст., а в Азійській – у XIX ст. Європа у цей час мала змогу розвивати культуру, під захистом Росії. У своїх прагненнях долучитися до європейської культури Росія зустрічала опір німців, які всіляко обмежували доступ майстрів та інтелектуалів, і тут автор підводить до висновку, що держава була надана сама собі та монгольському впливу [2, с. 32].

Ще одна з причин війни, на думку М. Бречкевича, криється у світових ідеях, таких як об'єднання усіх народів під одним управлінням. Стверджується, що ця ідея культивувалася у німецькому суспільстві, а її вирішення вбачалося двома способами. Перший – приєднати до Німеччини західні кордони європейської Росії – послаблення слов'янства. Другий – панування німців у всій Європі і перетворення інших держав на напівзалежних. З цього автор робить ви-

сновок, що суть війни – це боротьба Німеччини за гегемонію в Європі, тому назва цієї війни – або ж «Велика Європейська», або ж «Велика Німецька». Ті ж події, що відбуваються за межами Європи, на думку автора, відіграють другорядну роль [2, с. 33–34].

Після цього автор намагається виправдати не завжди успішні військові операції і робить це, говорячи про те, що Росія ніколи не готувалася до війни [2, с. 34]. При цьому він замовчує війну з Японією, яку побіжно згадував вище. Всілякими приємними характеристиками М. Бречкевич наділяє французів та англійців і називає перемогою російської дипломатії союз із ними.

Частина В – «Противоположение германизму со стороны общечеловеческой культуры и со стороны европейских государств, в частности со стороны России».

Ідейним підґрунтям війни, на думку автора, є германізм, мета якого – полонити весь європейський культурний ареал. Автор робить екскурс у стародавню історію й наводить цивілізаторські функції давніх світових монархій, у тому числі римської, і приходить до висновку, що німцям немає кого цивілізувати у Європі, що жодна європейська культура не стоїть на нижчому щаблі. Основний недолік німецької – це відсутність гуманності та поваги до правди. Ці дві вищеназвані риси є у антинімецької коаліції і це, на думку автора, їх споріднює [2, с. 38–39]. Опосередковано М. Бречкевич засуджує Данію та Нідерланди, які обрали нейтральну позицію, хоча декількома сторінками раніше засуджував Німеччину, що порушила нейтралітет Бельгії.

Далі автор прогнозує стан речей у загальногуманітарній сфері, а саме пониження рівня гуманності та справедливості людства, наголошує, що це вже колись було – півтори тисячі років тому, коли германці наблизилися до центру людської культури – Риму [2, с. 42–43]. Автора турбує те, що світ можливо не засудить німецькі злочини, бо отримує інформацію з преси, яку, на його думку, контролюють німецькі агенти.

Війну для Росії автор називає неминучою і передбачуваною та відзначає, що розпочалася вона у найкращий для Росії час, коли проти Німеччини не одна держава, а цілий ряд великих європейських держав. У випадку перемоги Німеччини пророкує кінець російської самобутності [2, с. 45] і підсумовує: «А кто раз попал под иго немцев, тому более не возвратиться к самостоятельности. История знает, что славяне возрождались от турецкого ига, от монгольского, после многовекового порабощения но не знает еще избавления от немец-

кого ига. Никогда еще не вставали те славянские народы, которых утеснили и придавили немецкие каблуки» [2, с. 45]. Автор залишається оптимістом і переконаний, що російська армія своїм героїзмом перемаже сучасну німецьку техніку. Завершуючи свою лекцію, М. Бречкевич закликає слухачів поцікавитися образом росіян у німецькій культурі та наводить цитату Д. Анучіна з роботи «Значение нынешней войны» [1], у якій він перераховує проблеми російського суспільства: бідність, безграмотність, відсталість, нездатність еліти продукувати власну культуру, а лише копіювати європейську і т. д. А далі сам говорить про найбільшу, на його думку, проблему, – це міжусобиці у широкому розумінні цього слова і наводить приказку: «Нам русским хлеб не надобен, мы друг друга едим и этим сыты» [2, с. 47]. Автор переконаний, що, подолавши цю проблему, Росія стане на рівні з іншими європейськими народами, і окреслює ті задачі, які варто вирішити Росії найближчим часом: «...устранение раздоров навсегда – энергичная культурная работа – вот задача дальнейшего будущего» [2, с. 48].

На сам кінець варто відзначити, що лекція М. Бречкевича є тенденційною і її мотиви зрозумілі – це підняття духу патріотизму у слухачів. Інструментарій, яким керувався автор, не був новим, це – тенденційний підбір фактів, висування вперед одних сюжетів і замовчування інших. Розглянута лекція – результат змішаних почуттів: піднесеного патріотизму, образи, невдоволення і, як здається автору цих рядків, зведення особистих рахунків у заочній формі з німецьким націоналізмом. Ця лекція – піка тим німецьким професорам, інтелігенції й, зрештою, суспільній думці, що змушувала ніяковіти, комплексувати М. Бречкевича, перебуваючи на стажуванні за кордоном.

Бібліографічні посилання

1. *Анучин Д.* Значение нынешней войны / Д. Анучин // В те дни : лит.-худ. альбом. – М. : Наши дни, 1915. – 192 с.
2. *Бречкевич М. В.* Великая европейская война, ее исторические основы и смысл. Публичная лекция, прочитанная 2 ноября 1914 г. / М. В. Бречкевич. – Казань, 1914. – 48 с.
3. *Бречкевич М. В.* Великая европейская война, ее исторические основы и смысл. Публичная лекция, прочитанная 2 ноября 1914 г. / М. В. Бречкевич. – 2-е изд., печатанное без перемен с 1-го... – Москва; Петроград: Изд. А. С. Панафидиной, 1915. – 48 с.
4. *Бречкевич М. В.* Введение в социальную историю княжества Славии, или Западного поморья: исследования по истории прибалтийских помо-

рян за первые полтора века со времени принятия ими христианства (1128–1278 г.) / М. В. Бречкевич. – Юрьев: Тип. К. Маттисена, 1911. – 267 с.

5. *Бречкевич М. В.* Первые Поморские монастыри. Очерк истории Балтийского Поморья в XII в. / М. В. Бречкевич. – Юрьев : Эд. Бергмана, 1905. – 49 с.

6. *Бречкевич М. В.* Святополк, князь Поморский / М. В. Бречкевич. – Юрьев : Тип. К. Маттисена, 1902. – 34 с.

7. *Вайнштейн О. Л.* История советской медиевистики / О. Л. Вайнштейн. – Ленинград: Наука, 1968. – 424 с.

8. *Ісаков С. Г.* Українські студенти в Тартуському університеті XIX – поч. XX ст. / С. Г. Ісаков // Український історичний журнал. – К., 2005. – № 1. – С. 70–81.

9. *Лаптева Л. П.* История славяноведения в России в конце XIX – первой трети XX в. / Л. П. Лаптева. – М.: Индрик, 2012. – 840 с.

10. *Лаптева Л. П. М. В. Бречкевич как представитель позитивизма в русском славяноведении первой четверти XX века / Л. П. Лаптева // Славяноведение.* – М., 1995 – № 1. – С. 3–12.

11. *Лаптева Л. П.* Контакты русских славистов с немецкой наукой в 20–60-е годы XIX века / Л. П. Лаптева // Россия и Германия. – М., 2001 – № 2. – С. 71–91.

12. *Мицик Ю.* З листів учених до М. С. Грушевського / Ю. Мицик, І. Тарасенко, Т. Шестюк // Національний університет «Києво-Могилянська Академія» «Магістеріум» історичні студії. – К., 2010. – № 41. – С. 75–86.

13. *Мілер М.* Дніпрелістанівська археологічна експедиція Наркомосу України 1927–1932 рр. / М. Мілер // Науковий збірник Українського Вільного Університету. – 1956. – Т. 6. – С. 147–166.

14. *Москаленко А. Е. М. В. Бречкевич (1870–1963) и его работы по истории поморских славян / А. Е. Москаленко // Славянский сборник.* – Саратов, 1972. – С. 100–107.

15. По вопросу о принятии в российское подданство неприятельских подданных. 28 и 30 июля 1914 г. // *Особые журналы Совета министров Российской империи* / под ред. Б. Д. Гальпериной, В. В. Шелохаева и др. – М. : РОССПЭН, 2006. – 699 с.

16. *Портнов А. В.* Історії істориків. Обличчя й образи української історіографії XX століття / А. В. Портнов. – К. : Критика, 2011. – 245 с.

17. *Рославлев А.* Разрешение Реймского собора / А. Рославлев // Новый Сатирикон. – М., 1914. – № 39.

18. Становление ученого: М. В. Бречкевич в Тартуском университете в начале XX века [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.runivers.ru/lib/authors/author53069/>.

19. Українські історики XX століття: Бібліографічний довідник / «Українські історики». – К. : Ін-т історії України НАН України, 2004. – Вип. 2, частина 2. – 382 с.

Надійшла до редколегії 07.10.2014